

|                    |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|--------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Заглавие документа | Структура ўласных імёнаў мікратапааб'ектаў Славакіі і Беларусі ў святле семасіялогіі і анамасіялогіі // Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 4.–7. októbra 2006. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. Filozofická fakulta. S. 196–209. |
| Авторы             | Копач О.И.                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| Тема               | Языкознание                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| Дата публикации    | 2007                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Аннотация          | В статье предлагается новый ономазиологический подход к изучению славянских микропонимов. Он основан на идеях чешской и словацкой лингвистики (М. Докулил, В. Матезиус, П. Штекауэр). В качестве материала исследования использовались белорусские и словацкие собственные имена небольших географических объектов.     |

Уласныя назвы геаграфічных аб'ектаў звычайна разглядаюцца ў рамках анамастыкі або, шырэй, анамасіялогіі (тэорыі намінацыі). Гэта звязана з тым, што за онімамі традыцыйна замацавана намінатыўная функцыя. Па меркаваннях большасці лінгвістаў, уласныя імёны не характарызуюць, а толькі называюць аб'екты рэчаіснасці. Тэорыі намінацыі супрацьстаіць тэорыя значэння (або семасіялогія) – яшчэ адзін накірунак вывучэння семантыкі. Усе імёны – агульныя і ўласныя – можна разглядаць як шляхам ад зместу да формы, г.зн. анамасіялагічна, так і ў напрамку ад формы да зместу, г.зн. семасіялагічна. Праўда, у другім выпадку гэта вывучэнне будзе гіпатэтычным, абстрактным, таму што матывавальную аснову можна будзе прыпісаць любому са значэнняў (прычым нярэдка розных моў), уласцівых адной і той жа матэрыяльнай, гукавай абалонцы. Беларускія назвы, напрыклад, *Арэхава* альбо *Луткі* з аднолькавай ступенню верагоднасці маглі быць утвораны як ад апелятываў *арэх* 'ляшчына, вадзяны арэх' і *лут(а)* 'лыка маладой ліпы', так і ад адпаведных антрапонімаў, г.зн. імёнаў людзей, *Арэхаў* і *Лут* ці *Лутко*. Такім чынам, па словах А.К.Матвеева, "ад аднаго зыходнага факта мы ідзем да іх множнасці" [10, с. 60], а гэта не спрыяе пошуку дакладнага рашэння.

У нашым дакладзе рамкі семасіялагічнага падыходу ў адносінах да

тапонімаў будучь пашыраны (за кошт традыцыйнай анамасіялогіі, якая ідзе зусім не ад зместу да формы, як таго патрабуе тэрмін), а анамасіялагічнае даследаванне тапонімаў будзе ўдакладнена і трансфармавана ў адпаведнасці з ідэямі чэшскай функцыянальнай лінгвістыкі [19] і пры дапамозе канцэпцыі, прапанаванай славацкім даследчыкам Павалам Штэкаўэрам [23].

У якасці матэрыялу для нашага тэарэтычнага разгляду назваў будучь ужыты найменні невялікіх тапааб'ектаў Славакіі і Беларусі, узятых з энцыклапедый і кадастровых планаў аб'ектаў Беларусі [5; 11; 18], а таксама са спісаў гідронімаў і мікратапонімаў, апублікаваных у працах славацкіх даследчыкаў Я. Кршко і Л. Січакавай [20; 22]. Упор пры гэтым зробім на аспекце тыпалагічным. Нягледзячы на гэта, традыцыйныя арыенціры тапанімных даследаванняў (структурна-семантычнае, арэальнае і інш.) будучь выкарыстаны і ў нашай канцэпцыі, але у менш акцэнтаванай форме. Першая частка даклада прысвечана агульным пытанням анамастыкі. Тут мы паспрабуем падсумаваць падыходы да вывучэння ўласных назваў геаграфічных аб'ектаў, якія склаліся ва ўсходнеславянскай анамастыцы. У другой частцы мы акрэслім асаблівасці прапанаванага намі кагнітыўна-анамасіялагічнага падыходу да вывучэння мікратапонімаў на матэрыяле назваў невялікіх аб'ектаў Славакіі і Беларусі.

У працах даследчыкаў тапаніміі усё часцей даводзіцца чытаць аб тым, што традыцыйны структурна-семантычны аналіз не адлюстроўвае ў поўнай меры спецыфіку пазнання чалавекам аб'ектаў свету (Беразовіч, Галамідава і інш.) [1; 4]. Сінхронныя класіфікацыі тапонімаў, пабудаваныя на аснове асаблівасцяў семантыкі матывавальнага апелятыва альбо ў залежнасці ад колькасці і характару сувязей кампанентаў тапоніма (структурны падыход), змяняюць новыя схемы размеркавання тапонімаў па групам, якія ў большай ступені арыентаваны на “чалавечы фактар” і дзе робіцца спроба змадэляваць дзейнасць чалавечай свядомасці па намінацыі прадметаў навакольнага свету.

Семантычны, зместавы аналіз адзінкавых імёнаў геаграфічных аб'ектаў і раней праводзіўся тапанімістамі, якія часта называлі гэта анамасіялагічным

падыходам. Звычайна ён браўся як выяўленне семантычных асаблівасцяў апелятываў, што ляглі ў аснову тапонімаў. Так, прыкметай, якая матывуе імя бел. *Мядзведня*, з’яўляецца назва звера – мядзведзя, а свк. *Hlbôčka* матывавана прыкметай глыбіні вадаёма.

Анамасіялагічны аналіз тапаніміі, па сутнасці, прыраўноўваўся да аналізу семантыкі тапаасноў, супадаў з ім. Адзінае адрозненне паміж семасіялагічным і анамасіялагічным шляхамі вывучэння семантыкі было ў тым, што структурна-семантычная класіфікацыя пачыналася ў першым выпадку з размеркавання тапонімаў па разрадах простых, складаных і састаўных уласных назваў, а ў другім – з аналізу семантыкі тапаасноў, за якім ішло выяўленне дэрывацыйных марфем, якія ператвараюць апелятыў у тапонім. Пры семасіялагічным аналізе на першы план выходзілі тыпы сувязі слоў у словазлучэннях і канчатковыя элементы тапонімаў, пры анамасіялагічным – дэрывацыйная структура оніма.

Сярод назваў аб’ектаў Славакіі і Беларусі адзначаюцца такія структурныя тыпы:

- 1) простыя, у т.л. вытворныя, назвы свк. *baňa* > ***Baník***, *Gáliková* > ***Podgáliková***, бел. *гарэлы* > ***Гарэлец***;
- 2) складаныя: свк. *pole, rieka* > ***Polerieka***, *topit’ kone* > ***Konotopa***, бел. *козі бор* > ***Казібор***, *капаць руду* > ***Рудакон***;
- 3) састаўныя: свк. *Háj* > ***Hájsky potok***; *мяжа* > ***Межнае балота*** і інш.

Асноўныя крытэрыі, па якіх ажыццяўляецца размеркаванне тапонімаў па групам – колькасць паўназначных кампанентаў (1 ці 2 і больш) тапоніма, і характар сувязі паміж гэтымі кампанентамі (складанне слоў / асноў ці яднанне слоў у словазлучэнне).

Пры традыцыйным анамасіялагічным падыходзе за зыходны пункт аналізу таксама бралася форма тапоніма, вёўся пошук слоў агульнай і ўласнай лексікі, якія матывуюць з’яўленне новай адзінкі мовы. Вызначалася найбольш абгрунтаваная матывацыя тапоніма і – на яе аснове – тапанімны фармант, які спараджае новую назву геаграфічнага аб’екта.

Але словаўтваральная і анамасіялагічная структура назваў адрозніваюцца адна ад другой. Лінгвісты ўжо адзначалі, што «сучаснае словаўтварэнне і анамасіялагічны накірунак у вывучэнні словатворнага працэсу не дапаўняюць, а выключаюць адно аднаго» [17, с. 9; гл. таксама 13, с. 26]. Калі ўважліва прыгледзецца да таго, што да апошняга часу называлася анамасіялагічным даследаваннем тапаніміі, то адзначаецца відавочны ўхіл у бок словаўтварэння, нягледзячы на тое, што “ў цэнтры ўвагі анамасіялогіі ў параўнанні са словаўтварэннем знаходзіцца тэхніка стварэння новых паняццяў і будовы іх структуры, а потым ужо апісваюцца спосабы матэрыялізацыі дадзеных паняццяў” [8, с. 12].

У большасці ж традыцыйных даследаванняў тапаніміі даецца сукупнасць суфіксаў, прэфіксаў, тыпаў спалучэнняў онімаў, характэрных для тапасістэмы, а семантычны аналіз аказваецца толькі сродкам, які садзейнічае іх вылучэнню.

На нашу думку, семантычны (традыцыйны аналіз тапаасноў) і анамасіялагічны ўзроўні даследавання павінны быць аддзелены адзін ад аднаго, таму што ў апісаным вышэй шляху вывучэння тапанімнай лексікі адбываецца атаясамліванне матываванасці і семантыкі ўласных імёнаў [9, с. 82].

Анамасіялагічнае вывучэнне ўласных імёнаў у працах лінгвістаў дагэтуль было абгрунтавана тым фактам, што ўсе яны выконваюць толькі намінацыйную функцыю [3, с. 119], а прадметам даследавання лінгвістаў у асноўным становіліся спосабы і сродкі стварэння імені. Улік прынцыпаў, умоў і акалічнасцяў намінацыі дазваляў з большай ступенню дакладнасці вызначаць матывавальныя асновы найменняў і разглядаць семантычныя асаблівасці онімаў, але заставаўся звязаным толькі з анаматалогіяй, з выяўленнем сродкаў намінацыі, а не тэхнікай стварэння адзінкавых паняццяў.

Пры дэталёвым разгледжанні матэрыялу традыцыйныя прынцыпы намінацыі не размяжоўваюць двухсэнсоўныя ўтварэнні. Пры дапамозе прынцыпаў намінацыі па ўласцівасцях і якасцях аб’екта, па сувязі з іншым аб’ектам, па сувязі з суб’ектам [7, з. 136] не атрымоўваецца класіфікаваць, напрыклад, назву балота бел. *Гарэлая Каменка*, якое знаходзіцца ў непасрэднай

блізкасці ад балота *Каменка*, – ёсць магчымасць вызначыць яго як утворанае ад імя іншага балота або як квалітатыўнае. Незразумела таксама, да якога з трох прынцыпаў належаць назвы тыпу бел. *Рэчка*, *Возера*; свк. *Potok*, а разуменне анамасіялагічнай класіфікацыі ўласных імёнаў толькі як паняццёвай / ідэаграфічнай сеткі спрашчае значна больш змястоўную карціну тапанімнай намінацыі, чым тую, што можна атрымаць з дапамогай выяўлення матывавальных асноў.

Становіцца відавочным і тое, што “найбольш перспектыўнымі ўяўляюцца шматузроўневыя канцэпцыі значэння, якія зыходзяць з ідэі паслядоўнага размежавання канцэптуальнага і семантычнага (моўнага) ўзроўняў рэпрэзентацыі ведаў”, а “кагнітыўны і семантычны аналіз патрабуюць рознага ўзроўня абстракцыі” [2, с. 27].

Гаворачы аб прымяненні метадаў кагнітыўнай лінгвістыкі да тапаніміі, трэба сказаць аб адносінах сінхраніі і дыяхраніі ў мове. І хаця вывучэнне тапанімных знакаў заўсёды адбывалася на сумежжы лінгвістыкі, гісторыі і геаграфіі і не магло не ўключаць як сваю частку дыяхранічнай перспектывы, варта размежаваць (1) фармальна-структурны і (2) функцыянальна-кагнітыўны накірункі даследавання тапонімаў.

Першы накірунак абапіраецца на фармальныя паказчыкі моўных адзінак, на падабенства матэрыяльнай формы дадзенага знака іншым знакам, якія фіксуюцца на тэрыторыі моўнай групы: калі аднолькавыя тапаасновы прадуктыўныя на двух розных участках славянскай тэрыторыі (напрыклад, у Сербіі і Украіне), то аснову можна лічыць славянскай /дыяхранія/. Напрыклад, рэканструкцыю славянскага анамастычнага гнязда \*bъld Р.М.Казлова ажыццяўляе “на аснове мноства гідранімічных паказанняў: бел. *Балда* – рэчка ў сістэме Заходняй Дзвіны, ... руск. *Болда* – левы прыток Волгі, ... *Болдо* – возера ў Кемскім павеце Архангельскай губ., укр. *Болда* – рака ў сістэме Дуная, ...” [6, с. 14].

Да гэтага ж накірунку далучаюцца структурна-семантычныя класіфікацыі тапаніміі, у т.л. традыцыйныя анамасіялагічныя даследаванні з іх выяўленнем

семантычных тыпаў і мадэлей тапаніміі (гл. вышэй). Апошні з перспектывных семасіялагічных вопытаў – паслядоўнае выкарыстанне ў анамастыцы тэорыі семантычных і функцыянальных палёў [15].

Функцыянальна-кагнітыўны накірунак даследаванняў – таксама неаднародны па складу, але пакуль не цалкам распрацаваны – можа або мадэляваць моўную карціну свету на аснове семантыкі адзінак, асабліваючы функцыянаванне адзінак на мясцовасці і суаднясеннем карціны з асаблівацямі арыентацыі чалавека ў прасторы (А.Л.Беразовіч), або выяўляць кагнітыўныя шаблоны тапаніміі з улікам функцыянальнай прызначанасці тапазнака, анамасіялагічнай структуры оніма, суаднесенасці граматычных паказчыкаў падсістэмы тапаніміі з асаблівацямі дэнатата. Першае з адгалінаванняў абапіраецца на паняцце культуралагічнага канцэпта, другое – на паняцце кагнітыўнага шаблону.

Калі ў структуралісцкай тапаніміцы самым папулярным быў структурна-семантычны аналіз (гл. вышэй), то са з’яўленнем у ёй кагнітыўнай ідэі (М.У.Галамідава, А.Л.Беразовіч і інш.) больш увагі стала ўдзяляцца пазіцыі намінатара ў дачыненні да аб’екта. Пры гэтым без увагі застаўся структурны кампанент. А яшчэ зусім нядаўна ўласныя назвы вызначалі як “ідэальныя “пустыя” словы, па якіх можна прасачыць моўныя заканамернасці, цалкам абстрагуючыся ад лексічнага боку мовы і маючы на ўвазе толькі фармальны бок” [14, с. 86]. Адбываецца зрух з адной крайнасці (“голы” структуралізм, накіраваны на выяўленне тапафармантаў) ў іншую (“голы” семантычны аналіз матэрыялу з прыцягненнем мясцовых рэалій і ўяўленняў аб аб’екце).

Нам імпануе падыход В.І.Супруна, які “прывязвае” ідэю аб суадносінах ядзерных і перыферычных кампанентаў лексічнага поля з матывавальнымі асновамі розных тапанімных класаў, тлумачыць прычыны перавагі тых або іншых асноў у розных тапанімных падсістэмах [15]. Ён таксама ідзе семасіялагічным шляхам. Ёсць і іншы шлях – анамасіялагічны. Думкі суб’екта аб аб’екце здольны спараджаць фармальныя прыкметы онімаў, адмысловыя сродкі і спосабы намінацыі, якія будуць рэалізоўвацца з большай рэгулярнасцю

ў імёнах адной падсістэмы ў параўнанні з імёнамі іншых падсістэм.

Мы прымаем за аснову шматузроўневую канцэпцыю намінатыўнай дзейнасці, прапанаваную П. Штэкаўэрам, якая ўключае ў сябе паслядоўнае даследаванне моўных адзінак на канцэптуальным, семантычным, анамасіялагічным, аноматалагічным і марфаналагічным узроўнях. Размежаванне анамасіялагічнага і аноматалагічнага ўзроўней працягвае традыцыю чэшскіх лінгвістаў разглядаць працэс стварэння новай намінатыўнай адзінкі як на катэгарыяльным узроўні, так і на узроўні матэрыяльных сродкаў развіцця вытворнай асновы слова. Структура намінатыўнай дзейнасці, прапанаваная славацкім вучоным, выклікае пытанне, якім чынам могуць спалучацца ў адной працы і канцэптуальны кампанент, які звязваецца з паняццем *інфармацыя*, і кампанент анамасіялагічны, які ў былой чэхаславацкай лінгвістыцы мае сувязі з паняццямі аб *тэма-рэматычнай*, *камунікатыўнай структуры* сказаў, а потым і аб анамасіялагічнай структуры слоў.

У сучаснай навуцы існуе два асобных агульнатэарэтычных падыхода да пытання аб ролі інфармацыі і камунікацыі, якія абодва маюць рацыю ў разуменні прыроды чалавечых зносін. Мы прапануем **надаць галоўную ролю камунікатыўнаму кампаненту**. Інфармацыя ўключае ў сябе як тыя характарыстыкі прадметаў і з’яў, што аднолькава разумеюць ўсе людзі навокал, так і тыя, што можна назваць вынікам індывідуальнага ўспрымання і разумення свету. Камунікацыя ж – гэта дыялог, спроба знайсці агульнае, прымальнае для ўсіх рашэнне.

Тым не менш нельга не адзначыць і той факт, што ўсякія віды дзейнасці Чалавека пачынаюцца не з размовы, абмена думкамі і г.д. Спачатку Чалавек назірае з’явы свету, у Яго складаваецца свае разуменне свету. Варта ўзнавіць пазнавальны ланцужок *адчуванне > успрыманне > уяўленне > паняцце > суджэнне > розумазаклучэнне*, каб заўважыць супрацьпастаўленне інфармацыі і камунікацыі. Але *само імя з’яўляецца толькі пасля таго, як яго прымуць астатнія прадстаўнікі калектыву*, г.зн. пасля дамовы. Здаецца, камунікатыўная функцыя больш важная, чым кагнітыўная?

Аднак паспрабуем спачатку аднавіць накірунак мыслення Чалавека пры стварэнні тапонімаў, а потым вярнуцца да суадносін кагнітыўнага і анамасіялагічнага падыходаў.

Калі Чалавек пачынае сваю дзейнасць, то павінен мець нейкае ўяўленне аб тым, якім чынам яе лепш ажыццявіць. Можна пачаць усё з нуля, ні з кім раіцца і зрабіць так, як не рабіў ніхто ў свеце. Але, як сведчыць вопыт, такі падыход бесперспектыўны. Калі Чалавек будзе карыстацца сваёй уласнай мовай, ніхто яго не зразумее і не будзе карыстацца словамі той мовы, якую ён ужывае. (Не выпадкова пры разглядзе тапонімаў вельмі часта сустракаешся з выпадкамі няправільнай этымалогіі: людзі, якія не ведаюць сэнса старажытнага імені аб'екта даюць гэтаму імені сваё новае тлумачэнне.) Звычайна, усё ж, людзі ажыццяўляюць дзейнасць, абапіраючыся на знаёмыя звесткі.

А што першае прыходзіць на розум, калі мы глядзім на геаграфічны аб'ект? Вядома ж, агульнае імя, якое гэты аб'ект называе. Бел. *рака, возера, балота, ручай*; свк. *rieka, jazero, močiar, potok* – гэта словы, якія дазваляюць нам паказаць на аб'ект і правільна яго класіфікаваць. Усякі чалавек, які валодае мовай, здольны гэта зрабіць. Да таго ж гэтыя словы вельмі часта сустракаюцца ў імёнах, уласных назвах аб'ектаў мясцовасці: бел. *Чорная рака, Скачальскае возера, Арэскае балота*; свк. *Kocizský potok, Katínsky kanál, Čierna skala, Čakanský jarok*. А гэта важны факт. Часцей за ўсё экспліцытнае нагадванне аб родзе аб'екта адзначаецца ў назвах невялічкіх аб'ектаў, і гэтаму ёсць тлумачэнне: яны часцей знікаюць з паверхні зямлі і нечакана з'яўляюцца ў іншым месцы. І кожны раз зноўку Чалавек дае аб'екту імя, а каб не забыць аб тым, да якога роду аб'ектаў ён належыць, Чалавек дадае да яго агульную характарыстыку – словы бел. *рака, возера, балота*; свк. *potok, kanál, skala, jarok* і інш. Вялікія аб'екты ў адрозненне ад малых не так часта страчваюць і набываюць імёны, бо яны звычайна адыгрываюць важную ролю ў жыцці чалавека (у славян гэта, перш за ўсё, рэкі), а новае імя – гэта і неабходнасць запамінаць яго зноўку. Навошта гэта рабіць, калі ёсць імя, якое ведаюць усе навокал?

Важнасць вялікіх аб'ектаў мае вынікам таксама тое, што састаўныя імёны, г.зн. імёны, якія складаюцца з двух асобных слоў, становяцца складанымі, а потым простымі [21, с. 32]. Буйныя аб'екты часцей маюць аднаслоўныя назвы, а невялікія захоўваюць у сваім складзе як простыя, так і састаўныя і эліптычныя адзінкі [12, с. 9]: бел. *Рамжына, Старахракавіцкае, Кур'янава балота*; свк. *L`ubienka, Diakovo, Lipovský potok*. Ці шмат вы памятаеце вялікіх рэк, якія б мелі неаднаслоўныя назвы? Бел. *Днепр, Дзвіна, Неман*, свк. *Turiec, Vah, Slana*.

Але не заўсёды бывае так, што ў структуры ўласнага імені аб'екта мы знаходзім правільнае агульнае імя, якое адпавядае сучаснаму стану гэтага геаграфічнага аб'екта. Вельмі частыя і тыя выпадкі, калі ў назве ракі сустракаешся з назвай зусім іншага аб'екта – канала, возера і г.д., а ў назве балота – са словамі *лес, луг* і г.д.: бел. *Ржавы Луг, Свая Пушча* (балота); свк. *Kindisikova dolinka, Čierne blato* (рэкі). Калі б гэтыя факты адзначаліся зрэдку, можна было б казаць аб выпадковасцях, але калі гэта адбываецца з рэгулярнасцю – гэта ўжо тэндэнцыя, якую таксама трэба патлумачыць. Самае цікавае, што часцей зрух тэрміналагічнага кампанента адбываецца менавіта ў імёнах мікрааб'ектаў. І тлумачэнне тут відавочнае: аб'екты, якія не абазначаюцца “сваімі” знакамі, а бяруць як свае імя імёны іншых аб'ектаў не маюць вялікага значэння для намінатара. Да таго ж мікрааб'екты менш устойлівыя, чым макрааб'екты. Калі для розных аб'ектаў аднаго невялічкага кавалачка тэрыторыі ўжываецца адно і тое ж імя (а гэта, дарэчы, бывае вельмі часта – прынамсі ў мікратапаніміі), то можна сцвярджаць, што толькі адзін з аб'ектаў мае **сапраўды свае** ўласнае імя. Усе астатнія тапонімы арыентуюць чалавека апасродкавана – праз імя гэтага галоўнага аб'екта. Значыць, у тапаніміі ёсць свае цэнтры і свая перыферыя.

Нягледзячы на свой перыферыйны статус, а можа, наадварот – дзякуючы яму, мікратапанімія становіцца не менш цікавым аб'ектам даследавання, чым назвы вялікіх, старажытных аб'ектаў. Яе маладосць (знікаюць і зноў з'яўляюцца) і “ліберальнасць” (як супрацьпастаўленне кансерватызму назваў

буйных аб'ектаў) дазваляюць прасачыць не толькі за матывавальнымі асновамі назваў (гэта з'яўляецца галоўным прадметам вывучэння ў назвах буйных аб'ектаў), але таксама за дынамікай станаўлення тапасістэмы і шляхамі развіцця тапанімнага знака.

Такім чынам, у першую чаргу Чалавек адзначае наяўнасць аб'екта. Ёсць 2 варыянты паводзін: альбо ён называе аб'ект тым словам, якое ўжо існуе ў агульнай лексіцы мовы, альбо ён намінаруе дадзены аб'ект пры дапамозе імені іншага аб'екта. Прычым ніякіх адрозненняў паміж матывавальным і матываваным найменнямі не назіраецца. А што ж тады новае носьбіт мовы дадае да той інфармацыі, якая ўжо і без таго існавала ў ёй – у агульнай і ўласнай лексіцы мовы? Хіба што нічога. Аднак не, усё ж такі якуюсьці інфармацыю гэты факт нясе: у абодвух гэтых спосабах намінавання аб'екта апошні не ўспрымаецца Чалавекам як факт, варты ўвагі. Для Суб'екта аб'ект яшчэ не стаў значным элементам ландшафту, здольным арыентаваць Яго ў прасторы. Гэта той этап ўспрымання аб'екта Чалавекам, калі апошні яшчэ не заўважае яго індывідуальнасці, асаблівасці, свайго месца ў свеце іншых рэалій. Гэтая выснова тычыцца разумення аб'екта Чалавекам – пазамоўнага працэса, а значыць, канцэптуальнага боку вывучэння аб'ектаў.

А што адбываецца ў мове? Назвы абодвух тыпаў не адрозніваюцца ад слоў, якія іх матывавалі. Яны падобны да фразеалагізмаў – у тых таксама фіксуецца семантычны зрух кампанентаў. Гэта дазваляе назваць гэтую стадыю намінацыі аб'екта *ідэяматызацыяй*. Назвы балот бел. *Вялікі Лес, Пушча, Гай*, і рэк свк. *Brašková dolinka, Kušpálov jarok* не змяняюць свой субстантыўны кампанент на “больш-менш балотны ці рачны”.

Калі ж ўласная назва становіцца сапраўднай ўласнай назвай? Тады, калі яно будзе вылучаць адзін аб'ект з усіх іншых. А гэта магчыма толькі ў тым выпадку, калі ў імені будзе адлюстравана адзіная і непаўторная прыкмета аб'екта: альбо яго глыбіня, альбо чысціня, альбо асаблівасці флоры і фауны гэтай часткі тэрыторыі: бел. *Бярозавае балота, Мядзведня, Чысцік*; свк. *Ľierny potok, Dlhý potok, Hámorský potok*. Пры гэтым важна, каб імя не дубліравала тыя

словы – уласныя і агульныя – якія ўжо ёсць у мове народа, а мела сваю марфему ці свае слова. Першы выпадак (дадатковая марфема) асабліва часта сустракаецца ў сінтэтычнай славянскай тапаніміі: бел. *Паплавец, Горскае, Замачулле*; свк. *Halubenec, Hnojník, Kolitárka*, пар. англ. *Haskell Barony Swamp, Aunt Phoebe's Marsh*

У плане канцэптуальным тыя змяненні, якія фіксуюцца ў моўным знаке, сведчаць аб тым, што Чалавек цікавіцца аб'ектам і таму не толькі паказвае, што адносіны аб'екта да пэўнага віда рэалій альбо хаця б да ліку субстантываў, але таксама адзначае прыкмету гэтага аб'екта. Гэты этап ужо можна назваць уласна анамастычным, бо ўжо тут імёны вылучаюць асобную прыкмету, якая адрознівае гэты аб'ект ад усіх астатніх.

У анамастычнай структуры слова на гэтым этапе таксама адбываюцца значныя змены: ідыяматызацыя змяняецца, калі гаварыць тэрмінамі М.Докуліла, *мутацыяй*. Гэта такое пераўтварэнне значэння адзінкі, пры якім зыходнае родавае паняцце (субстанцыя) ... канкрэтызуецца адносінамі да іншага паняцця (прыкмета) [19, с. 102]. Словы, якія кладуцца ў аснову новага оніма могуць мець розную семантыку, аднак для іх характэрна наяўнасць дадатковай словаўтваральнай марфемы альбо новага слова ў параўнанні з назвамі, утворанымі на першым этапе намінацыйнай дзейнасці: пар. англ. *McCaslin > McCaslin Marsh, Bear Rock > Bear Rock Swamp*; бел. *Ціханава > Ціханаўскі Мох, крывы > Крываль*; свк. *katenný > Katenný potok, Kokava > Kokavka*. Для славянскай тапаніміі вельмі часта сустракаеш менавіта марфемы. А вось у больш аналітычных мовах сустракаюцца выключна словы-субстантывы: англ. *Blair Swamp, Potter Marsh, Cowles Bog*.

Аднак, негледзячы на тое, што “сапраўдныя тапонімы” ў сістэме ўжо з’явіліся (яны маюць асаблівую прыкмету), намінацыя адзінкавых аб’ектаў не спыняецца. У прыродзе адбываюцца змены, у выніку якіх аб’екты знікаюць, з’яўляюцца, падзяляюцца на два, тры і больш новых аб’ектаў. Калі гэта быў адзін аб’ект, а падзяліўся на два, то для аднаго з іх трэба прыдумаць новае імя. Але зусім новае імя вымушала б зноўку вучыць і запамінаць яго. Пры гэтым

парушаліся б сувязі і ўспаміны, якія звязвалі яго з аб'ектам, ад якога ён зараз аддзяляўся. Зручней было б захаваць часткі старой назвы. У выніку новы аб'ект проста атрымлівае новую, дадатковую прыкмету, захоўваючы ў той жа час тую прыкмету, якая была характэрна для гэтых аб'ектаў, калі яны яшчэ складалі адзінае і непадзельнае цэлае: бел. *Брускае* > *Брускае 2*, *Каменка* > *Гарэлая Каменка*, *Малое* > *Малое Ніжняе*; свк. *Jánošov potok* > *Jánošov dlhý potok*, \**Jaseňok* > *Suchý Jaseňok*, *Mokrý Jaseňok*.

Канцэптуальны бок гэтай стадыі намінацыі аб'екта можна ахарактарызаваць як імкненне намінатара ўдакладніць, які з двух (ці больш) аб'ектаў аднаго роду маецца на ўвазе. Падкрэслім, гарызонт погляду чалавека на аб'екты пры гэтым звужаецца (пад увагу звычайна прымаюцца толькі два). У моўных знаках тут канстатуем з'яўленне новай катэгорыі – мадыфікацыі, якая істотна не змяняе зыходнага паняцця, а толькі дадае да яго новую прыкмету [19, с. 102].

З усяго вышэй сказанага можна зрабіць некалькі высноў:

1. Для далейшага вывучэння славянскай мікратапаніміі найбольш перспектыўнымі прадстаўляюцца шматузроўневыя канцэпцыі значэння, якія дазваляюць не толькі вызначыць асобныя, не звязаныя адна з адной адзінкавыя прыкметы геаграфічных аб'ектаў, але аб'яднаць іх у адзіную сістэму на базе ўласна анамасіялагічнага (камунікатыўнага) падыхода, падыхода ад аб'екта, а не ад матывуючай асновы тапоніма.

2. Не варта праводзіць пераходную мяжу паміж камунікатыўнай і кагнітыўнай функцыямі мовы і, як след, паміж кагнітывістыкай і анамасіялогіяй. Рэалізацыя моўных катэгорый у онімах не можа не абапірацца на пазамоўны вопыт Чалавека і на яго імкненне перадаць інфармацыю такім чынам, каб яна ў максімальнай ступені набліжалася да суб'едніка. А гэтая інфармацыя, як мы гэта паказалі, закладзена ў самой структуры моўных адзінак. Тыя адзінкавыя прыкметы, якія вывучаюцца ў традыцыйнай анамастыцы, можна па-ранейшаму вывучаць у рамках семантыкі, а вывучэнне моўных катэгорый, якія актывізуюцца пры ўтварэнні тапонімаў, аднесці на

ўзровень анамасыялогіі.

3. У славацкіх і беларускіх тапонімах адзначаюцца 3 стадыі ці спосабы прадстаўлення аб'екта чалавекам, якія паслядоўна змяняюць адна адну: беспрыкметавая (пераданамастычная), прыкметавая (ўласна анамастычная) і дадаткова прыкметавая. У мове гэтыя 3 стадыі суадносяцца адпаведна з катэгорыямі ідыяматызацыі, мутацыі і мадыфікацыі.

#### ЛІТАРАТУРА

1. Березович Е.Л. Русская ономастика на современном этапе: критические заметки // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 2001. – Т.60, № 6. – С. 34–46.
2. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Науч. изд. / Под ред. И.А.Стернина. – Воронеж, 2001. – С. 25–36.
3. Воронова И.Б. Текстобразующая функция литературных имен собственных (на материале эпических произведений XIX – XX вв.): Дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2000.
4. Голомидова М.В. Искусственная номинация в русской ономастике: Дис. ... д-ра филол. наук. – Екатеринбург, 1998.
5. Кадастровый справочник. Торфяной фонд Белорусской ССР. По состоянию разведанности на 1 января 1978 г. – Минск, 1979 (по каждой из областей ).
6. Казлова Р.М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. – У 2-х тт. – Т. 1. – Гомель, 2000.
7. Ковалёва Н.В. К вопросу о принципах номинации в топонимике // Учёные записки Уральского университета. Сер. филол. – Вып. 18, № 114. – 1971. – С. 133–136.
8. Кривченко Е.Л. Очерки по ономазиологии. – Саратов, 1989.
9. Маршакова Н.Н. Проблема значения собственного имени в ономазиологическом аспекте (на материале названий улиц Воронежа) // Материалы по русско-славянскому языкознанию: Сб. ст. / Отв. ред. В.И.Собинникова. – Воронеж, 1985. – С. 82–86.

10. Матвеев А.К. Методы топонимических исследований. – Свердловск, 1986.
11. Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы. – Мінск, 1974.
12. Просвирнина И.С. Составные наименования в русской топонимии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 1999.
13. Раевская О.В. К вопросу об ономасиологических категориях // Филологические науки. – 1999. – № 1. – С. 22–28.
14. Суперанская А.В. Типы и структура географических названий (На материале топонимики СССР) // Лингвистическая терминология и прикладная топонимика: Сб. ст. / Отв. ред. А.А.Реформатский. – М.: Наука, 1964. – С. 59–134.
15. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. – Волгоград: Перемена, 2000.
16. Теория и методика ономастических исследований / А.В.Суперанская, В.Э.Сталтмане, Н.В.Подольская, А.Х. Султанов. – М., 1986.
17. Торопцев И.С. О направлениях в изучении словопроизводственного процесса // Проблемы ономасиологии: Науч. тр. / Отв. ред. М.С.Малеева. – Курск, 1977. – Т. 175. – С. 5–9
18. Энциклапедыя прыроды Беларусі: У 5-ці т. / Рэд. І.П.Шамякін і інш. – Мінск, 1983.
19. Dokulil M. Tvorení slov v cestine. Díl 1. Teorie odvozování slov. Praha, 1962.
20. Krško J. Hydronymia povodia Turca. Banská Bystrica, 2003.
21. Rozwadowski J.M. Słowotwórstwo i znaczenie wyrazów. Studium nad ich Podstawowymi Prawami (Wortbildung und Wortbedeutung. Helledberg, 1904) // Rozwadowski J.M. Wybór pism. T. III. – W-wa, 1960.
22. Sičáková L. Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. – Prešov, 1996.
23. Štekauer P. Fundamental Principles of an Onomasiological Theory of English Word-Formation // Onomasiology Online. – 2001. – № 2. – P. 1–42 (www.onomasiology.de).